

ԿԱՏՈՒՆ ՀԱՅ ՀԱՎԱՏԱԼԻԶՆԵՐՈՒՄ

Կատվի պաշտամունքի նախահայրենիքը Հյուսիսային Աֆրիկան է: Կարևոր պաշտամունքային կենդանի է եգիպտական և հյուսիս-աֆրիկյան շատ ժողովուրդների մեջ: Կենդանու անունը և պաշտամունքը միգրացիոն ճանապարհով հասել է Առաջավոր Ասիա, ապա՝ բալթյան ու սլավոնական ժողովուրդներով միջնորդված՝ Արևելյան ու Արևմտյան Եվրոպա: Ըստ եգիպտական դիցաբանության՝ գլխավոր Ռա աստծու պաշտամունքում կատուն կարևոր տեղ է զբաղեցնում: Պատկերագրության մեջ աստվածությունը հանդես է գալիս մշտապես արծվի գլխով, սակայն ունի նաև հսկա կատվի¹ փոխակերպվելու հատկություն: Ըստ ավանդության, հենց այս կերպարանքով էլ Ռան մենամարտի մեջ է մտնում վիշապ օձի հետ և պարտության մատնում նրան², անցնելով պաշտամունքային կարևոր կենդանիների շարքը³: Բայթո-սլավոնա-գերմանական դիցաբանական տեքստերում կենդանին կապվում է ամպրոպի աստծու հետ⁴: Լիտվական դիցաբանության մեջ ևս ամպրոպի աստված Պերկունասը կամ նրա հակառակորդները հաճախ փոխակերպվում են՝ ընդունելով կատվի և մանր կենդանիների, այդ թվում նաև մկան կերպարանք⁵: Հին գերմանական դիցաբանության մեջ, կատուն, բարձրանալով ամպրոպի աստծու՝ Թորի մոտ, դառնում է աշխարհի օձ:

Կենդանու անունը հավանաբար սկիզբ է առել նուրիական լեզվի բարբառներում պահպանված (kadis-կատու նշանակությամբ ձևից⁶, որը, հետագայում ձեռք բերելով արմատական կերպ, հաղորդվել է եվրոպական լեզուներին, ապա Մերձավոր Արևելքի և Եվրոպայի ժողովուրդներին՝ նույն միգրացիոն ճանապարհով: Հայտնի են կատու նշանակությամբ մի շարք տերմիններ, արաբ. kitt, արամ. katt⁷, վրաց. kti, լազ. k'ntO, կարաբղին. getu, ավարերեն keto, թուրք. kedi, keti, չերքեզ. kittu, վաղ եվրոպական լեզուներում պահպանվել է՝ պրուս. catto, լիտվ. kate, koՅ, լատիշ. kaՄպ, ուսու., kot, котъ, լեհ. և չեխ. kot, բուլղ. котка՝ հոլանդ. catt, լատին. cattus (վայրի կատու)⁷, հուն. katta:

Ֆոնետիկ առումով Կովկասի և Առաջավոր Ասիայի ժողովուրդների լեզվաբարբառներում կատու տերմինն ունի ձայնային տարբեր երանգներ: Եգիպտոսում, օրինակ, կենդանին ունի բնաձայնային մանությունն արտահայտող անուն՝ մյաու-մյաու: Հնարավոր է, որ որպես պաշտամունքային կենդանու անուն ենթարկվել արգելքի (tabu), կամ գուցե և հենց կատվի բարբառային անուններից մեկն է, ինչպես օրինակ Չեյթունում պահպանված փը'սը'գ, փիստ ձևերը, որոնք կատվի անվան փաղաքշական ձևերից են⁸:

Հայ աղբյուրներում կենդանու անունը կատու ձևով հիշատակվում է տոսկեղարյան շրջանում: Մինչև V դ. ընտանի կատվի համար կենցաղում գործածվել է կուզ⁹ տերմինը:

Հայերեն կատու տերմինը մոտ է լատիներեն ու ասորերեն տերմիններին: Ըստ Հր. Աճառյանի, այն փոխառված է ասորերենից և փոխանցված կովկասյան ժողովուրդների լեզուներին: Հայաստան հասել է նույն միգրացիոն ճանապարհով և իր տեղը գրավել հայ հավատալիքներում¹⁰:

Հայ աղբյուրներում կատուն բնութագրվում է այսպես՝

¹ Мифы народов мира, М., т. I, 1980, с. 624. (այսուհետ՝ МНМ).
² Նույն տեղում, հ. II, էջ 358, 359:
³ Вяч. Иванов, Т. Гамкрелидзе, Индоевропейцы и индоевропейский язык, Тбилиси, 1984, т. II, с. 601.
⁴ Вяч. Иванов, Т. Гамкрелидзе, В. Топоров, Этимология, М., 1974, с. 145.
⁵ Вяч. Иванов, Т. Гамкрелидзе, նշվ. աշխ., էջ 600:
⁶ Նույն տեղում, էջ 601, Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան (այսուհետ՝ ՀԱԲ), Եր., 1973, հ. II, էջ 539:
⁷ Նույն տեղում, էջ 601, Հր. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. II, էջ 540:
⁸ Հր. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. II, էջ 540:
⁹ Նույնը:
¹⁰ Հր. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. II, էջ 540:

Ի կենդանիս յաւտ կատուն

Ընտանի է, զի կայ ի տուն:

*է կենդանի բնութեամբ կայթոտ կամ կայթո-
Սկանց դժնեայ դահիճ, այն իսկ է կատու¹¹ :*

Հովհան Իմաստասերը Պավլիկյան շարժման մասին խոսելիս հիշատակում է. «զկատվապաշտութիւն... կերակուր իրեանց զկերակրոցն առնելոյ աղագաւ, այսինքն՝ մուկերը ջարդելուն համար «մկնօրսացն լինելով պաշտօնամատույց»¹²:

Բայց եկ տես, որ այս «որսացեալ զգունելի ամենամոտ կենդանին այլ թե ոչ ի պաշտօն առեալ ի Հայս, որպէս Եզդիպտոս և առ Քանանացիս, ըստ պատմութեան Ս. գրոց կերպով մի հեռի չէր ի սնտոսի հաստոց, պէս-պէս խտրութեամբք մկնակի յամանս, և մկնար ածի...»

Ղազար Ջահկեցի գրում է. «Անմտագոյնք կանայք ոմանք՝ ի տարին մի օր կիրակի պահեն, և մարմնական գործ բնաւին ոչ կատարեն, ասելով. Այսօր Սկնտուն է, եթե մարմնական գործս ինչ առնենք՝ զան մկունք և կտրատեն զհանդերձս մեր»¹³:

Հոգևոր դասի այսպիսի բնորոշումներն ու պարսավանքը կատվի հասցեին, լավագույն ապացույցն են այն մտածողության, որ կատուն իր մկնորսի պաշտոնով ոչ միայն կենցաղային, այլև պաշտամունքային դեր է ունեցել հայոց մեջ: Պաշտամունքային ու կենցաղային նշանակություն ունի նաև կատու-մուկ կապի արտահայտություն Սկնտունը, որը պահպանվել է ցայսօր, որպէս կենցաղային կարևոր ծես-արարողություն: Այն տեղի է ունենում Մեծ պասի առաջին շաբաթվա Չիք-չորեքշաբթի օրը. ժամանակ, երբ արթնանում են բնությունն ու կենդանական աշխարհը:

Տան հարսը բարձրանում է երդիկը, իսկ սկեսուրը նստում երդիկի տակ: Երկու քար իրար քսելով՝ սկեսուրը հարցնում է. - *Աղամ, աղամ, ի՞նչն աղամ*. Պատասխանը լինում է տուն սողսկող բոլոր միջատների ու սողունների անունների թվարկումը, իսկ վերջում՝ մկան անունը: Սկեսուրն ամեն անվան համար քարերը քսում է իրար, իբր աղում է բոլորին առանձին-առանձին, իսկ «մուկն աղամ»-ի վրա սկեսուրն ավելի եռանդով քարերն իրար քսելով՝ «ոչնչացնում է» մկանը: Արարողությունը հաստատում է, որ մկնորս կատուն տնտեսության մեջ ևս շատ կարևոր դեր է ունեցել՝ կախարդությունից զերծ մնացած մկներին որսալով:

Կատվի պաշտամունքի ապացույցներից մեկն էլ այն է, որ հայ բարձրաստիճան տիկնայք կատուներին հատուկ խնամքի ու պատիվների էին արժանացնում՝ նրանց ոսկեկար ու փափուկ բարձերի վրա նստեցնելով¹⁴:

Մի փոքր բարդ է ճշտելը, թե կատվի պաշտամունքը Հայաստանում տեղակա՞ն, թե՞ փոխառված երևույթ է: Հարց, որի պատասխանը գտնվում է հեռավոր անցյալի ծայրերում: Դ.Ալիշանն իր «Հին հավատքում» հաստատապէս պնդում է, որ այն փոխանցվել է սեմական աշխարհից: Դ-ա հնարավոր է, սակայն չմոռանանք նաև, որ այն այնքան հեռավոր անցյալ ունի, որ փոխանցվելու միտքն անգամ ձեռք է բերել հարաբերական իմաստ: Եթե հայերի նախնիները կենդանու պաշտամունքը փոխ են առել, ապա հայ իրականության մեջ արդեն այն ստացել է դիցաբանական պատկերացումների այնպիսի բազմաճյուղ իմաստավորում, որ անջատվել ու առանձնացել է, որպէս ինքնուրույն երևույթ: Ուշադրություն դարձնելով կատվի շուրջ պահպանված հավատալիքային բազմաբնույթ սովորություններին՝ պարզ է դառնում, որ կատուն, որպէս դիցաբանական կերպար, հայոց հավատալիքային դաշտում լայն ասպարեզ է ունեցել: Տեսնենք, թե որտե՞ղ և ինչպե՞ս է արտահայտվում այդ:

Հայ հավատալիքներում կատուն ունի բնավորության երկակի բնույթ, դրսևորվում է դրական ու բացասական հատկանիշներով.

1. Հեքիաթներում բարեգործ հերոս է, կախարդական գործողությունների մասնակից և օգնական:
2. Ունի նախազգուշացնելու, չարից զերծ պահելու հատկանիշներ՝

¹¹ Մ ս ե բ յ ա ն, Ճառարար, 1861, էջ 55:

¹² Դ. Ալիշան, Հին հավատք, Վենետիկ ԱՂազար, 1895, էջ 156:

¹³ Նույնը:

¹⁴ Նույնը:

- ա/ Մինչև այսօր հավատալիք կա զգուշանալ կատվից, եթե, մանավանդ, սև ջնտիկ կատու¹⁵ է կտրում ճանապարհը: Դա համարվում է այդ ճանապարհով չգնալու զգուշացում: Դա անհաջողության կամ դժբախտության նախանշան ու նախազգուշացում է:
- բ/ Եթե տանտիկինները նկատեն, որ տան շքամուտքի առաջ կատու է նստած, անմիջապես նրան հեռացնում են, վախը սրտներում լվանում, մաքրում են նրա նստած տեղը, այսինքն՝ մաքրման ծես կատարում, որովհետև դա համարվում է հիվանդության, դժբախտության և առհասարակ տան վրա չարիքներ գալու նախանշան:
3. Կատուն ունի հմայությանը բուժելու կարողություն.
- ա/ Ձանգեզուրում, երբ երեխան կոխվում է (չարքերը զարկում են), նրան բռնում են սատկած կատվի վրա և գլխին ջուր լցնում¹⁶:
Երեխայի շտականությունը ևս բուժվում է սև կատվի ականջը երեխայի քթի տակ այրելով¹⁷:
- բ/ Երբ կատուն գաղտագողի բարձրանում է հիվանդի անկողնու վրա ու նստում, հավատում են, որ հիվանդը կլավանա¹⁸:
- գ/ Մինչ այսօր շատերը հավատում են, որ կատվին գրկում պահելուց ու գուրգուրելուց, նրան փաղաքշելուց կարգավորվում է մարդու արյան շրջանառությունը:
- դ/ Թպղոտ կանայք¹⁹ մինչև հողիանալը և հողի ժամանակ անցնում են կատվի վրայից՝ հավատալով, որ իրենց հիվանդությունը կանցնի կատվին²⁰:
4. Կատուն ամուսնական զույգերի հովանավոր է, առաջացնում է էրոտիկ զգացումներ: Տարվա որոշ ամիսներին՝ փետրվար-մարտ, հայտնվում է կենդանիներին ու մարդկանց, երևակայական Ծվող կերպարի հետ կամ նրա կերպարանքով: Մյուսինքն որոշ գյուղերում մինչև վերջերս տարածված էր մի սովորություն, երբ աղջիկը հասունանում էր և գիտակցում, որ իր ամուսնանալու ժամանակն է, կամ ուղղակի ուզում էր ամուսնանալ, բարձրանում էր տան կտուրը և երդիկից ներս նայելով՝ մկավում: Խոսակցական լեզվում, երբ ուզում էին ասել, թե աղջկա ամուսնանալու ժամանակն է, ասում էին «աղջիկը մկավում է, ամուսնանալ է ուզում»²¹:
- Այս ամենում դրսևորվում է կատվի գործունեության դրական հատկանիշները: Կան նաև բացասական հատկանիշները բնորոշող կողմեր, որոնք դրսևորվում են այսպես. Կատուն համարվում է թշնամության, ատելության, բանասարկության խորհրդանիշ: Գիշերները մարդկանցից գաղտնի բաց է անում տան դռները և չար ուժերին առաջնորդում ներս, մտցնում տան բոլոր ծակուծուկերը, որոնց լավագույն գիտակն է ինքը:
- Հայ հավատալիքներում տեղ ունեն այնպիսի կերպարներ, որոնց արտաքին կերպարանքի ու բնավորության հատկանիշները կատվային են և օժտված են կենդանու բացասական հատկանիշներով:
- Ուշադրություն դարձնենք դրանցից երեքի վրա.
- I. *Գռռնափշտիկ-խորթլաղ*. Մարդկանց ներկայանում է բացառապես կատվի կերպարանքով:
- II. *Ծվող-ժվոտ*. Մարդակերպ է, ունի աներևակայելի չափեր, անհրաժեշտության դեպքում ընդունում է կատվի կերպարանք:

¹⁵ Կ. Գ. ա բ ի կ ե ա ն, *Բառգիրք Սեբաստացոց Գաւառայեզուի (այսուհետ՝ ԲՍԳԼ)*, Երուսաղեմ, 1952, էջ 493:

¹⁶ Եր. Լ. ա լ ա յ ա ն, *Ազգագրական հանդես (այսուհետ՝ ԱՀ)*, Թիֆլիս, 1898, N 2, էջ 90:

¹⁷ ԱՀ, տ. VII, IX գիրք, Բորչալուի գավառ, 1902, էջ 259:

¹⁸ ԱՀ, տ. XVI, XX գիրք, 1916-17, էջ 187:

¹⁹ Հիվանդություն, որից երեխաները մայրերի արգանդում, դեռ չծնված, կամ ծնվելուց հետո մեկ տարվա ընթացքում, մեռնում են:

²⁰ Դրանից էլ՝ այն հավատքը, որ պատկած կամ քնած մարդու վրայից եթե անցնես, քո բոլոր հիվանդությունները կանցնեն նրան:

²¹ Յ. Խ ա Ր ա Յ Ն, *Традиционные демонические представления армян, Советская этнография*, М., 1980, N 2, стр. 108; Ա. Օդարաշյան, *Ամանորը հայ ժողովրդական տոնացույցում, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն (այսուհետ՝ ՀԱԲ)*, Եր., 1978, N 9, էջ 34. տե՛ս նաև՝ Կատու, Ծվող, թպղի:

III. *Թարի*. Հատուկ հիվանդության չար ոգի, կիսամարդ-կիսակատու: Հղի կանանց և նորածինների հոգեառ, ունի կատվային էություն: Սշտական կապի մեջ է տան կատուների հետ:

Հայաստանի տարբեր շրջաններում այն հավատքը կա, որ ոչ քրիստոնյա հանգուցյալները դուրս են գալիս գերեզմաններից, դառնում Գռռնափշտիկ: Ըստ բուլանդիսցիների՝ *Գռռնափշտիկ* երևակայական կերպարը ունենում է շան, կատվի կամ քերծու կերպարանք²²:

Հավատալիքը շատ տարածված է Գեղարքունիքի ամբողջ տարածքում, որտեղ կատուն հազվագյուտ դեր ունի ու շատ սիրված է: Հին Բայազետից վերաբնակվածները համոզված են, որ գիշերները մուսուլմանական գերեզմանների մոտով անցնելը շատ վտանգավոր է, որովհետև կատվի կերպարանքով *Գռռնափշտիկները* հետապնդում են մարդկանց²³: Մերաստահայերը կատվին համարում են թուրք²⁴:

Այս կերպարը Հայաստանի տարբեր շրջաններում հանդիպում է տարբեր անուններով. *Գռռնափշտիկ*,²⁵ *Գռռնադակ*,²⁶ *Գռռնադար*,²⁷ *Խորթլաղ*.²⁸ Անունն առաջացել է գոռ-ցոր պարսկերեն բառարմատից, որը նշանակում է մահմեդականի գերեզման՝ հաստատելով նաև կերպարի կապը հանգուցյալների, գերեզմանների ու հանդերձյալ աշխարհի հետ²⁹: Ի դեպ՝ այդ կապը հաստատում է նաև լատիներեն *cattus* տերմինը, որը փոխկապի մեջ է *catonium* բառի հետ, որը նշանակում է ստորերկրյա աշխարհ, ներքին ստորերկրյա աշխարհից եկած կամ գերեզմանից դուրս պրծած: Իմաստը համապատասխանում է հայերի այն հավատքին, որ երբ հոգին դուրս է գալիս մարդկանց միջից, մտնում է որևէ կենդանու մեջ և վերակենդանանում է նրա կերպարանքով³⁰: Դրա արձագանքն է նաև այն, որ երբ կատուն տանից անհետանում է, նրան որոնում են գերեզմանատներում, բայց գտնելու դեպքում այլևս տուն չեն բերում: Գռռնափշտիկը ինքնատիպ դև, երևակայական էակ է, կատվի կերպարանքով: Նրա գործողության ժամանակը խավար գիշերներն են, պտույտի տարածքը՝ գերեզմաններն ու նրանց շրջակայքը³¹:

Հաջորդ կերպարը *Շվորն* է, որն անհրաժեշտության դեպքում անմիջապես փոխակերպվում է կատվի: Ազգագրական տարբեր շրջաններում ստացել է *Շիֆոտ*, *Ֆշոտ*, *Շվետ*, *ժվոտ*, *ժիվոտ*, որոշ տեղերում նաև *Պուպուշիկ*, *Փուռդիկ*³² անունները: Ըստ հավատալիքների՝ այս կերպարը հայտնվում է փետրվար-մարտ ամիսներին, պատկանում է միայն արական սեռին: Պատկերվում է որպես աներևակայելի չափերի հսկա՝ «Գլուխը երկնքում, ոտքերը գետնին», սպիտակ շապիկով, թավ պոչով, բարձր ու բարակ ոգի³³: Անունն առաջացել է պարսկերեն *Subāt*, ասորերեն *Subātu* անսանունից, որն ասորա-բաբելական տոմարի XI ամիսն է³⁴:

²² *Քերծի-այծ*, ԱՀ, տ. IV, Ե գիրք, Բուլանդիս, Թիֆլիս, 1899, N 1, էջ 181, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվ (այսուհետ՝ ՀԱԻ արխիվ), հեղինակի նյութեր, 1972:

²³ ԱՀ, տ. XI, XVII գ., Նոր Բայազետ, 1908, N1, էջ 107; Մ. Արեղյան, *Երկեր*, հ. է, Եր., 1975, էջ 18.

²⁴ Կ. Գ. ա. ր. ի. կ. Ե. ա. ն. նշվ. աշխ., էջ 293:

²⁵ *Գռռնափշտիկի մասին մանրամասն տե՛ս Յ. Խարաչյան, Կուլտурные мотивы семейных обычаев и обрядов у армян*; ԴԱԲ, հ. 17, Եր., 1989, էջ 34; Գ. Միրաբյան, Նոր Բայազետ, ՀԱԲ, հ. 11, Եր., 1980, էջ 154; ԱՀ, տ. IV, Ե գիրք, Բուլանդիս, 1899, N 1, էջ 181:

²⁶ ԱՀ, տ. XI, XVII գիրք, Նոր Բայազետ, 1908, N 1, էջ 108:

²⁷ Գ. Ա. ր. վ. ա. ն. ճ. ա. յ. ա. ն., *Երկեր*, հ. I, Եր., 1978, էջ 45; ԱՀ, տ. IV, գ գիրք, Նոր Նախիջևան, 1902, էջ 137:

²⁸ Ըստ *համշենահայերի, կատուն, որ մեռելի վրայից անցնի, մեռելը խորթլաղ կդառնա. Ռ. Պատկանյան, Երկխոսություններ, մանկական ռոմանավորներ և երգեր, Ռոստով Տոնի վրա, 1904, հ. III, էջ 103, 214. ԱՀ, տ. V, գ գիրք, Համշենցի հայեր, 1900, N 1, էջ 352:*

²⁹ Մտ.Մ ա լ յ ա ա յ ա ն, *Հայերեն բացատրական բառարան*, հ. I, Եր., 1944, էջ 460; ԱՀ, տ. IV, Ե գիրք, Բուլանդիս, 1899, N 1, էջ 181:

³⁰ *Вяч. Иванов, Т. Гамкрелдзе, նշվ. աշխ., հ. II, էջ 600:*

³¹ *Հայերի մեջ վաղուց հայտնի է հոգու վերաբնակության հավատքը - Метампсихоза.*

³² ԱՀ, Գանձակի գավառ, 1900, էջ 352; ԱՀ, Նոր Բայազետ, 1908, էջ 108; ՀԱԻ արխիվ, հեղինակի 1988-89թթ. նյութեր, Նոր Բայազետ, ասացողներ Արարսյա Տեր-Աբրահամյան, Հին Բայազետ՝ Կամար Խաչատրյան:

³³ *Տե՛ս նույնը: Վ. Անատունի, Հայ բառ ու բան, Վաղարշապատ, 1912, էջ 523:*

³⁴ *Հր. Ա ճ ա ռ յ ա ն, ՀԱԲ, հ. III, էջ 537:*

Հր. Աճառյանը վկայում է, որ *Շվոդը* մի տեսակ դև է, որ գործում է փետրվար ամսին, որի համար ամիսը համարվում է սատանայական՝ *Շվոդի* ամիս³⁵: *Շվոդը* բնավորությանը նենգ է: Գիշերները գալիս, դռները ծեծում է ու ասում. «*Գռհար, ճուհար, շարե շարմաղը բեր*» ու սպասում, որ մեկը տանից դուրս գա, տանի, զցի չալերը, չարչարի, հոշոտի³⁶: Գողանում է փոքր երեխաներին, արյունը ծծում, մարմինը թաղում, որ հետո հանի ուտի³⁷:

Հայ ազգագրության մեջ պահպանվել է *Շվոդը* տանից հանելու, դուրս քշելու արարողություն, որը կատարվում է փետրվար ամսվա վերջին օրը, կամ մարտի 1-ին: Տանտիկինը վերցնում է հորթի փոստ, փայտ կամ քարերով լցված պարկ և ընկնում տան անկյունները, պատերն ու սյուները ծեծելով՝ նա անընդհատ կրկնում է. «*Շվոդ դուս, մարտ ներս*» բանաձևը: Արարողությունը կոչվում է *Շվոդահան*³⁸:

Շվոդը վախենում է միայն կրակից: Դրա համար նրան քշում են նաև հրավառուքյամբ: Նոր Նախիջևանում երեխաները, հավաքելով ցախ ու չոր փայտեր, վառում են՝ ասելով. «*Ճիվոտ էրինք*»: Այդ պատճառով Շվոդը խարույկների և հատկապես Տերընդեգի կրակի թշնամին է: Թաքուն գալիս ու ապականում է խարույկի մոխիրը, որն ունի պողպատե բերան, առատություն պարզելու ու բուժելու կարողություն³⁹:

Մակայն կան ազգագրական շրջաններ, որտեղ *Շվոդը* բարի է. ամառն ապրում է դաշտերում, ձմեռը՝ մարդկանց մոտ, տան անկյուններում: Այդպիսիներին տալիս են *Շվոդիկ, Պուպուշիկ, Փուդդիկ* անունները⁴⁰:

Շիրակի տարածքում դարսեցիները *Շվոդիկին* համարում են տան խեղ ու բարաքյաթ: Այն իրենից ներկայացնում է խաչափայտի վրա պատրաստած, բազմազույն թելերով ու կտորներով զարդարված 15-20սմ մեծության, երկու սեռին պատկանող տիկնիկ: Տան պառավ կամայք փետրվար ամսին պատրաստում են այդ տիկնիկները, տալիս երեխաներին խաղալու: Տիկնիկները համարվում են քույրեր ու եղբայրներ, ստանում անձնանուններ: Երբ երեխաները ձանձրանում են տիկնիկներից, նրանց փաթաթում են մետաքսյա մի կտորի մեջ կամ կապում թելի վրա ու կախում տան անկյունում: Այսպես նրանք վերածվում են տանը խեղ ու բարաքյաթ բերող պահպանակների⁴¹:

Հայ հավատալիքներում կատվի հետ կապվում է նաև հղի կանանց ու նորածինների մի հիվանդություն, որի անունը *Թալի* է: Անունն ունի պարսկական ծագում, բառացիորեն դիտվում ու հասկացվում է որպես պողպատե քայտի պաշտամունքի պղծող, արատավորող, ապականիչ ու չարագործ⁴²: *Թալի* անունն առաջացել է խեթական *thrali* բառից: Հիշատակվում է հայ «Ախթարք»-ում: Պահպանվել է Փոքր Ասիայում, հատկապես պատմական Խեթիայում: Ըստ Գ.Ղափանցյանի՝ զարնան Տեղիեպիհինի աստծուց սերված հասարակ ոգու տեսակ է: *Telipi* արմատը հայերենում *teleph-* չար ոգի նշանակությամբ (*Telephos*), ձեռք է բերել *thep* ձևը, չար ոգի նշանակությամբ, որն էլ ձայների (թ-ն pl-ի) *thelp* տեղափոխությամբ դարձել է *thep*(l)ը *thep*՝ թեպը կամ *thp*՝ մարդկային կերպարանքով չար ոգի, *Թալա*,⁴³ այսինքն՝ նույն նշանակությամբ, ինչ այսօր: Ունի երկար մազեր, թավ պոչ ու պոզեր: Պատկանում է միայն արական սեռին⁴⁴: Նույն անունն ունի նաև մանկական մի հիվանդություն, ըստ որի՝ երեխայի կողորդում աճում է հատիկի մեծությամբ ուռուցք, որը պատռվելով՝ խեղդում է երեխային⁴⁵:

³⁵ Այս ամսվա մեջ ծնված ուլերը չեն ապրում, որովհետև Շվոդները տկարացնում են նրանց, ԱՀ, տ. V, 2 զիրք, Բուլանդիս, 1900, N 2, էջ 10:

³⁶ Կ. Գ. ա. ք. ի. կ. ե. ա. ն, նշվ. աշխ., էջ 438:

³⁷ Գր. Հ ա լ ա ջ յ ա ն, Դերսիմ, ՀԱԲ, Եր., 1973, հ. V, էջ 43:

³⁸ Ս. Ա մ ա տ ու ռ ի ն ի, Բառ ու բան, էջ 523; Ղ.Այիշան, Հին հավատք, էջ 184:

³⁹ Դրա համար Տրնդեգի մոխիրը երեխաները հավաքում են, տեղը մաքրում, որ ոչ մի հետք չմնա: ԱՀ, տ. VII, IX զիրք, Նոր Նախիջևան, 1902, էջ 17:

⁴⁰ Ս. Ա մ ա տ ու ռ ի ն ի, Բառ ու բան, էջ 523; Ռ. Գրիգորյան, Գեղարքունիք, ՀԱԲ, հ. 14, Եր., 1983, էջ 245:

⁴¹ ՀԱԲ արխիվ, հեղինակի նյութեր, Գյումրի, 1989, ասացող՝ Սիրանույշ Ղուկասյան:

⁴² Հր. Ա ճ ա ռ յ ա ն, ՀԱԲ, հ. II, էջ 213:

⁴³ Г. К а п а ц я н, Историко-лингвистическая работа, том II, Ер., 1975, стр. 183, 188.

⁴⁴ Կ. Գ. ա. ք. ի. կ. ե. ա. ն, ԲԱԳԼ, էջ 210:

⁴⁵ Նույն տեղում:

Հայ հավատալիքներում տարածված է այն մտածողությունը, որ եթե հղի կատուն ցկնի անկողնու վրա, ապա նրա արգանդից ձագերի հետ դուրս է գալիս մի միջատ (կամ որդ), որը մտնելով կանանց արգանդը՝ նրանց հիվանդացնում է թաղոտությամբ: Դրանից հետո, եթե անգամ այդ կնոջից երեխա ծնվի, ապա մինչև մեկ տարեկան դառնալը կմեռնի: Բուժման միջոցներից մեկը հղի կատվի վրայից անցնելն է՝ բարբառով «շենքելը» (շեք անելը): Կատվի հետ է կապված նաև երեխայի չխոսկանության բուժումը⁴⁶:

Կատվի կապը հղի կանանց և նորածինների հետ հաստատում են նաև հնդեվրոպական լեզուներում պահպանված տերմինները՝ Catto, Katu, Kake, Catt, Catus և ուրիշ ձևեր, որոնք իմաստաբանական առումով անբաժանելի են Kocic sie, Kotitise, գլորվել, հղի բառերից, որոնք իրենց հերթին համապատասխանում են լատիներեն Catukus, Katulus-ձագեր, Kotiti(æ)-գլորվել (катитъся) բառերի իմաստին⁴⁷: Թաղոտության բուժմամբ զբաղվում են միայն պառավ կանայք: Կան արարողություններ ու գործողություններ՝ կապված գորտ, թաղի ծառի, թաղուլինգի և այլ պահպանակների հետ:

Բորչալուի գավառում *Թաղիին* ասում են *թրթր, թրդի, թրդի, թիխի*, որը նշանակում է նաև հազվագյուտ մի ծառ: Ըստ Ստ.Մալխասյանի *թրդի*-կարմրան, *գերիմաստենի, գերեմաստի*, այսինքն՝ գեր իմաստուն, հանճարեղ⁴⁸: Ծառն աճում է բարձրադիր ու քարքարոտ ժայռերի վրա, երկաթի պես ամուր է, ճիլ և ունի շատ խորը գնացող արմատներ: Մուգ կարմրավուն գույն ունի: Արմատախիլ անելը կամ կտրելը պահանջում է հատուկ հմտություն: Անցած դարում երիտասարդ, չամուսնացած տղաները ծանր փորձությունների ենթարկվելով, բարձրանում էին ժայռերի վրա՝ այդ ծառի ճյուղերից ձեռք բերելու համար: Մեծ չարչարանքով ճյուղերը արմատախիլ անելով կամ դուրս քաշելով՝ տուն էին բերում, անմիջապես մաքրում ավելորդություններից, ձևավոր կտրատում, հանում էին կարմրավուն կեղևը, և այդ ամենից հետո թրդին ձեռք էր բերում պոչավոր ու նախշուն օձի, ձիու կամ հրեշի կերպարանք: Ըստ չգրված օրենքի՝ անմշակ *թրդին* ոչ մեկին չէին տա, իսկ մշակվածը մվիրելը արտակարգ վերաբերմունքի նշան էր: *Թրդին*, երիտասարդները ձեռքներից բռնած, խաղացնում էին՝ շրջապատի մեջ իրենց նկատմամբ մեծ հարգանք առաջացնելով:

Այսպես, հետևելով հայ հավատալիքներում կատվի հետ կապված սովորություններին ու երևակայական կերպարների բնութագրմանը, վերլուծելով նրանց վարքագիծն ու գործունեությունը, կարելի է գալ այն եզրակացության, որ հայերի մեջ կատուն եղել է պաշտամունքային մի կենդանի, որն ունեցել է հավատալիքային ու գործառական լայն շրջանակներ: Ըստ էության կատուն հանդերձյալ կյանքի հետ կապ ունեցող տղամարդ աստվածության կենդանակերպն է: Աստվածությունն ունի չար ու բարի բնույթ: Իր պտղաբերելու և բեղմնավորելու հատկանիշի շնորհիվ երևում է մարդկանց զարնանը՝ *Գռնափշտիկի* ու *Շվորդի* կերպարանքով, ապա՝ առհասարակ *Թաղի* հիվանդությունն առաջացնելու ունակությամբ: Այդ աստվածությունն ունի վիթխարի, հսկա, մեծամարմին, հաղթանդամ, սուկավիթխար⁴⁹ բնորոշումները, որոնք կապվում են «Անդրնդային» գաղափարի հետ: Դա աստվածության գործունեության կապն է հանդերձյալ աշխարհի հետ, որն ունի դրական ու բացասական ազդեցության հատկանիշներ: Հայերի մեջ այդպիսի աստվածությունը կարող էր լինել բնության ծաղկման, մարդկանց ու կենդանիների բեղմնավորման ու պտղաբերելու հատկանիշներ կրող տղամարդ աստվածը, որն իր մեջ կրում է *Գռնափշտիկ, Շվորդ* և *Թաղի* չար ոգիների բոլոր հատկանիշները միասին վերցրած: Թաղի հիվանդությունը բնության, մարդկանց ու կենդանիների ինքնատիպ պայքարն է բեղմնավորման ու պտղաբերության համար: Այդ աստվածության խորամանկ ու նեղ հատկանիշները դրսևորվում են մի ավանդությամբ: Վասպուրականի Արտամետ գյուղում, գող կատուն հետապնդվելուց ազատվելու համար մտնում է ժայռերի մեջ ու քարանում (որպես պատիժ): Ըստ բանահավաք Մենքերին Սալջանի՝ գյուղի մոտ՝ ժայռի մեջ, կատվի նմանվող մի փոսիկ կա, որի

⁴⁶ ԱՀ, տ. VII, IX գիրք, Բորչալուի գավառ, Թիֆլիս, 1902, էջ 259:

⁴⁷ Вяз. Иванов, Т. Г а м к р е л и д з е, т. նշվ. աշխ., էջ 599:

⁴⁸ Ստ. Մ ա լ խ ա ս յ ա ն, Հայերեն բացատրական բառարան, Եր., 1944, հ. I, էջ 460; Ռ. Ղազարյան, Բուսանունների բառարան, Եր., 1981, էջ 22, 33, 48:

⁴⁹ Հր. Ա ճ ա ղ ա ն, ՀԱԲ, հ. IV, էջ 669:

համար այդ ժայռը կոչվում է *կատվաքար* կամ *կատվան քար*⁵⁰: Սա զուգահեռ է բզուկ Ալվիս-գիտունիկին գերագույն տղամարդ աստծու կողմից փորձության ենթարկելու, իր աղջկան նրան կնության տալու, ապա առավոտյան նրան քար դարձնելու հետ: Գիտունիկը հենց այդ փորձությանը անցնող երիտասարդն է, որ հաղթահարելով գերիմաստենի ձեռք բերելու դժվարությունները՝ դառնում է հասուն, անցնում տղամարդկանց շարքը և վաստակում անուսնանալու իրավունք:

КОШКА В АРМЯНСКИХ ВЕРОВАНИЯХ

_____ Резюме _____

_____ Ж. Хачатрян _____

В среде армян с кошкой связано очень много верований, где подчеркивается ее связь с тремя духами-Горнапштик, Швод, Тпхи. В статье рассматриваются положительная и отрицательная сущность этих воображаемых существ. Полагаем, что образ кошки ассоциируется с трансформацией мужского божества потустороннего мира. Это божество, наделенное плодovitостью, является людям весной в образе Горнапштик, Швод, Тпхи. Это божество - огромное, страшное чудовище, что указывает на его хтоническую сущность.

⁵⁰ Ա. Ղ ա ն ա լ ա ն յ ա ն , Ավանդապատում, Եր., 1969, էջ 71 (N 89 ավանդություն և 431 ծանոթագրություն), տե՛ս նաև էջ 123-124, N 342 ծանոթագրություն: